

УДК 140.8.130.1

Г. О. Арсентьєва

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії
Запорізького національного технічного університету

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОМУНІКАЦІЇ І СПІЛКУВАННЯ

Теорія спілкування ще не створена, вона перебуває вже не один десяток років лише на стадії свого становлення. Низка питань розроблена недостатньо. І досі дискусійним залишається питання щодо сутності спілкування.

Для уточнення властивих спілкуванню зв'язків і відносин, а також законів його розвитку зробимо порівняльну характеристику спілкування з іншим видом сумісної діяльності – комунікацією. Необхідність цього аналізу зумовлена зовнішньою схожістю цих феноменів за їх різного внутрішнього змісту. Є сенс також приділити цьому увагу у зв'язку з точкою зору, яка затверджує інформаційний статус спілкування, тобто вважає, що спілкування й комунікація – одне й те саме [1–3].

Вивчення й порівняння різних позицій із проблеми сутності спілкування засвідчили, що в соціальній філософії сформувалися три основні напрями: до першого напряму належать дослідники, котрі затверджують інформаційний статус спілкування, тобто воно розуміється як комунікація; до другого напряму – група авторів, котрі розглядають спілкування як форму й засіб вияву суспільних відносин; прихильники третього напряму визначають спілкування як діяльність. Автор статті у своїх поглядах на спілкування поділяє точку зору представників третього напряму, тобто є послідовником діяльнісного підходу в розробленні теорії спілкування й у багатьох аспектах поділяє позицію таких учених, як М. Дьомін, В. Швирьов, М. Каган, В. Сагатовський, Г. Батіщев [1–5], і під спілкуванням розуміє таку спільну діяльність людей, в основі якої лежить міжсуб'єктна взаємодія, у якій партнери однаково активні й розглядають один одного як мету, а не як засіб.

«Комунікація» і «спілкування» дуже близькі за своїм змістом поняття, насамперед тому, що і «спілкування», і «комунікація» являють собою сумісну діяльність, в основі якої лежить соціальна взаємодія. У цьому полягає їхня схожість. Соціальна взаємодія, яка міститься в сумісній діяльності, – це така дія осіб, соціальних спільнот, «за якою систематично здійснюється їхній вплив один на одного, реалізується соціальна дія кожного з партнерів, досягається пристосування дій одного до дій іншого, спільність у розумінні ситуації, змісту дій і визначеного ступеня солідарності між ними» [9, с. 11].

У двох головних відношеннях різняться спілкування й комунікація. Перше складається з того, що спілкування має практичний, матеріальний, духовний, інформаційний і практично-духовний характер, тоді як комунікація (якщо не мати іншого значення цього терміна, коли він уживається в множинному числі й означає шляхи сполучення, засоби зв'язку) є суто інформаційним процесом – передавання тих або інших повідомлень.

Друге відношення, у якому різняться «спілкування» й «комунікація», – характер самого зв'язку суб'єктів, що вступають у взаємодію.

Комунікація є інформаційним зв'язком суб'єкта з тим або іншим об'єктом – людиною, твариною, машиною. Вона полягає в тому, що суб'єкт передає якусь інформацію (знання, ідеї, ділові повідомлення, фактичні відомості, указівки, розпорядження тощо), яку одержувач повинен прийняти, зрозуміти, і, відповідно до цього, поводити себе. Одержувач інформації і є в подібних випадках об'єктом, тому що відправник дивиться на нього як на пасивний (не в енергетичному сенсі, а в сенсі суто

інформаційному) приймач, добре настроений, який точно й надійно працює. У принципі не має значення, є таким приймачем людина, тварина або технічний устрій, і там, де можна замінити першого останнім, це й робиться (скажімо, в автоматично діючих космічних лабораторіях або саморегулюючих технічних системах). У цій ситуації активність приймача спрямована або на підвищення «коефіцієнта корисної дії» самого засобу засвоєння інформації, або є «шумом», тобто викривленням переданого повідомлення (тому в найбільш відповідальних випадках, скажімо, армійських, одержувач має повторити отриману вказівку, розпорядження або відомості, у звичайних же умовах перевіркою того, як точно й повно одержувач засвоїв передану йому інформацію, є єспит) [10, с. 146]. Очевидно, що тільки відправник є в цьому комунікативному ланцюзі суб'єктом, а одержувач повідомлення є тут лише як об'єкт.

Радикально інший стан виникає тоді, коли відправник інформації бачить у її одержувачі суб'єкта, а не об'єкта, тому що в цьому випадку він виходить із того, що ця інформація адресується такій системі, яка є індивідуально своєрідною, активною, відповідно до своєї унікальної природи, тому повинна переробити одержану інформацію, стаючи партнером її відправника в їхній загальній справі – спільному опрацюванні інформації, яка матиме результат. Інакше кажучи, у спілкуванні немає відправника й одержувача повідомлення – є співрозмовники, співучасники спільної справи. Тут обидва учасники процесу спілкування рівні, обидва активні та не просто обмінюються інформацією (або діяльністю, до чого зводить спілкування Л. Буєва) [11, с. 110], а орієнтуються на те, що партнер – не простий адресат або слухняний виконавець, а й вільний інтерпретатор, співавтор інформації, яка спільно опрацьовувалася й об'єднувала їх обох.

У комунікації ми маємо справу з процесом односпрямованим, передавання повідомлення має монологічну структуру, інформація йде тільки в один бік і за законами, установленими теорією комунікації, кількість інформації зменшується в ході її прямування від відправника до одержувача [5, с. 146].

У спілкуванні інформація циркулює між партнерами, оскільки вони однаково активні, і тому інформація не зменшується, а збільшується, збагачується, розширюється в процесі своєї циркуляції.

У комунікації повідомлення імперсонально, тому що воно звернено до будь-якого адресата, має безособовий характер, типу «сума двох суміжних кутів...» (наукове повідомлення); «виступити в похід у певний час...» (повідомлення-наказ); «під час умикання газового опалення необхідно...» (повідомлення-інструкція) тощо. Тому воно отримує монологічну форму, що посилається всім (у граничному випадку як заклик: «Усім, усім, усім!»), тобто одержувачам як об'єктам. Спілкування ж є інформаційним контактом двох осіб, кожна з яких звертається саме до цього партнера як до свого єдиного слухача й інтерпретатора своєї сповіді, орієнтованої як за змістом, так і за формою саме на цього й тільки на цього (або цих) партнера спілкування, до цього партнера й ні до кого іншого, тому що суб'єкт є завжди унікальним. Тому інформація, адресована цим унікальним суб'єктом іншому унікальному суб'єктові, – особлива, унікальна інформація – сповідь. Мета такого сповідального послання – дати іншому певні знання

про себе самого, про те, що ніхто, крім тебе, знати не може, що тому розкриває твоє щире «я». Водночас таке послання розраховане не на його просте засвоєння, запам'ятовування або виконання, як це мало місце під час передавання повідомлень, а на відповідну сповідь, відповідне визнання, відповідне саморозкриття. Тому результат спілкування є радикально відмінним від результату простої комунікації: остання збільшує кількість інформації в одержувача повідомлення й нічого не змінює у відправника.

У спілкуванні кожне повідомлення розраховане на його інтерпретацію співрозмовником і повернення в такому відбитому, збагаченому, інтерпретованому вигляді для аналогічного подальшого опрацювання іншим партнером.

Спілкування ніяк не може бути прирівняним ні до передавання повідомлень, ні навіть до обміну повідомленнями (або інформацією), як воно дуже часто визначається в нашій філософській психологічній літературі. Спілкування – це процес утворення нового змістовного знання, загального для людей, котрі спілкуються, яке народжує їхню спільність (або підвищує ступінь цієї спільності). Спілкування є передусім двоедність, яка утворює рівнозначні онтологічні процеси співбуття, що йдуть завжди рука об руку, у взаємному переплетенні та взаємному проникненні один в одного.

Спілкування ніколи не принесе буттєву багатомірність і конкретне багатство співбуття в жертву «світу знаків». У комунікацію людина вступає не інакше як частково, фрагментарно, функціонально-вибірково, відділяючи щось від себе для повідомлення іншому, а решту затримуючи в собі поза зверненістю до нього. У цьому значенні всяка, навіть найточніша й слушна у своїх межах інформація, далеко не зовсім щиросердна тут, бо щира тільки вся повнота буття, розкрита безумовно. У комунікацію включається лише край збідніле, змертвіле й профільоване відлуння від присутності людини, від звучання мелодії її всежиттєвої спрямованості... Комунікативна інформація або мляво нейтралізована, або забарвлена ситуативними емоціями. Комунікатор – це одна із соціальних ролейових масок, які одягає на себе людина, перебуваючи в полоні або зовнішнього ритуалізму й розпорядку, або своїх емоційних реакцій. Частковість комунікатора має своїм логічним продовженням не меншу частковість, яку очікують в адресаті. Повідомлення робиться без розрахунку, без надії на повноту розуміння. Комунікативні навички перетворюються в мистецтво маскування й відсутність реальної спільності, що ще значно гірше, утомлено-зле небажання її: шукати, до неї прагнути, ставати гідним її. Нікому себе не адресуючи, людина відсутня також і всередині самої себе, умертвляє себе душевно й духовно – за фізичної видимості життя, спустошується.

На противагу комунікації з її завідомою частковістю, людина вступає в спілкування в усій своїй єдиній і неділимій усталеній цілісності, нічого не залишаючи в собі не втягнутим у зверненість: тут адресується не щось від себе й замість себе, а людина всю себе адресує, тут людина не повідомляє щось, а являє саму себе, не тлумачить, не наставляє, а розкриває правду. Тут вона не запитує про щось, а саму себе ставить під питання – проблематизує себе як можливого для іншого. Тут вона нічого не вимагає, нічого нікому не нав'язує, не проектує на іншого своє мірило, а, навпаки, розкрита назустріч парадоксальній інаковості мірила іншого, очікує несподіваного.

Людина одвічно ніколи не має в самій собі того самого внутрішнього Я. Спілкування допомагає відшукати саму себе більш справжню, ніж ту, кого вона первісно в собі застала. Людині не дарована повнота, не дано їй відразу й одвічно бути повністю самою собою, їй не вистачає самої своєї сутності в її важливих компонентах, їй не вистачає самої себе як справжньої, такої, що відбулась, людини. Завдання віднайти себе виникає саме зі свободи, з бажан-

ня зустріти в інших і через інших щось таке, що не менше, а, мабуть, більше достойне увійти всередину і створити оновлене й доповнене Я, ніж те неповне Я, яке людина в собі застала. Це оновлене й доповнене Я і є кращим даром, який кожний із нас може й повинен отримати завдяки спілкуванню [11, с. 108]. Саме в спілкуванні відбувається взаємне творення особистостями одна одної, бо ж, як підкреслював К. Ясперс, тільки зв'язок двох самостійних самостей надає можливість кожній із них зрозуміти власне буття, інакше можна не просто втратити себе, а через втрату іншого зрадити себе [12, с. 132–148].

У спілкуванні відбувається «домінантність на всіх Інших». Людина не саму себе підносить у Мірило всіх Речей і не людство, а відкриває в інших усе нові й нові Мірила для себе. Вона не саму себе ставить в аксіологічний центр і не людство, бо ніхто не може займати такого центру, ніхто із суб'єктів не є вершиною, а припускає всіх інших одвічно домінантно на них, на їхнє дійсне буття [13, с. 128].

Комунікація є процесом односпрямованим, інформація тече тільки в один бік (другий лише інформує, що її завоює), і за законами, установленими теорією комунікації, кількість інформації зменшується під час її руху від відправника до одержувача (наприклад, під час слухання лекції). У спілкуванні ж інформація циркулює між партнерами, оскільки вони однаково активні, і тому інформація не зменшується, а збільшується, збагачується, розширюється за рахунок того, що в спілкуванні метою є не обмін інформацією й не підпорядкування одного опонента іншому, а спільний пошук якоїсь спільної позиції, через що зіткнення й боротьба думок стають діалогом, а його учасники – партнерами. У діалозі кожне повідомлення розраховане на його інтерпретацію співрозмовником і повернення в такому відбитому, збагаченому, інтерпретованому вигляді для подальшого аналогічного оброблення іншим партнером. Спілкування – це єдиний і нероздільний процес циркуляції інформації, а не обмін інформацією. Коли б переваги, наприклад, наукового спілкування вичерпувалися обміном і накопиченням ідей, говорити про його творчу сутність було б безглуздо. Істинний прогрес полягає в тому, що в головах дослідників, які пройшли школу спілкування, зіткнення ідей породжує принципово нові продукти. Перед нами феномен творчого синтезу. У таких сферах духовного виробництва, як наука, мистецтво, політика, релігія, педагогіка, а також у таких ситуаціях міжособистісного спілкування, як життя сім'ї, дружня бесіда, зустріч із родичами тощо, що становлять значну частину повноцінного людського життя, спілкування є найпершою необхідністю, тому що тільки воно, а не комунікація здатне формувати згуртовані і творчі сукупності суб'єкти – спільності, сім'ї, колективи. А це є запорукою стабільності суспільства. У сучасних умовах особливого значення набувають пошуки компромісів у міждержавних, регіональних і міжнаціональних конфліктах. Тому важливість і значимість набуває вивчення такої соціальної взаємодії, як спілкування. Вивчивши його, можна розумно керувати й регулювати багатьма соціальними процесами, оптимізуючи їх.

Отже, ми відділяємо комунікацію як процес передавання інформації суб'єктом певному об'єктові (людині, комп'ютеру або технічному пристрою) від спілкування як такої діяльності, під час якої кожен її учасник звертається до іншого як до суб'єкта, рівного собі, як до вільної, унікальної істоти.

Спільне між цими двома феноменами полягає в тому, що і спілкування, і комунікація є сумісною діяльністю людей. Різними ж є взаємодія їхніх учасників. У комунікації – це обмін монологами, а у спілкуванні – діалог як двоспрямований єдиний процес.

У статті ми вказали лише напрям пошуку, його ключові моменти, охарактеризувавши соціальну технологію спілкування лише в загальних рисах. Глибокий філософський аналіз цього явища ще попереду. Триває пошук механізмів цієї соціальної взаємодії, її руйнівних сил, їх структури, як вони змінюються і як їх можна знову скласти, щоб повторити їх, щоб викликати феномен цей знову, а коли ми це зробимо, то ми його самі вже зможемо викликати, змінювати тощо. Головною відмінною рисою спілкування, що визначає всі інші його характерні ознаки, є діалогічний (міжсуб'єктний) зв'язок його учасників, діалог, що розуміється в його буттєвому, онтологічному змісті як сутічка різних розумів, різних істин, несхожих культурних позицій, що становлять єдиний розум, єдину істину й загальну культуру. Діалог потребує допустити існування іншої матриці, іншого типу мислення, іншої логіки. У протилежному випадку, замість діалогу, вийде монолог або нічого не вийде.

Об'єктом можна розпоряджатися на свій розсуд, на те він і об'єкт, але продуктивний діалог можливий, коли до іншого ставляться як до рівного собі, як до особливого світу, що живе за своїми законами. У світі об'єктивності взагалі неможливий діалог, хтось буде диктувати комусь свою волю й ні з ким поговорити «по душах».

Отже, головне, чим спілкування відрізняється від комунікації, – це суб'єкт-суб'єктна взаємодія її учасників, тоді як у комунікації обидва партнери є засобами стосовно певної мети, що знаходиться поза ними. Для комунікації характерним є такий вид корелятивного зв'язку елементів, як субординація, тобто підпорядкованість і співпорядкованість, що вказує на особливе, специфічне місце, неоднакове значення елементів у цілісній системі. У спілкуванні ж переважають зв'язки координації – визначеної узгодженості елементів.

Подальшого глибокого розроблення вимагають такі питання: тенденції розвитку, соціальні перспективи феномена спілкування; соціально-філософський аналіз функціональних можливостей спілкування; «розуміння» в системі «спілкування»; аналіз усього спектра застосування спілкування в соціальній практиці: духовній, економічній, соціальній і політичній сферах.

Розглянута проблема потребує подальшого розроблення, бо, тільки знаючи сутність і специфіку феноменів спілкування й комунікації, ми зможемо спрогнозувати перспективи їхнього подальшого розвитку. Мова має йти не про те, щоб осмислювати людську діяльність як спілкування чи комунікацію, а про те, щоб чітко зрозуміти, де й коли найбільш ефективна комунікація, монолог, а де й коли оптимальне спілкування, діалогічне ставлення й до іншого як до суб'єкта, і до себе як до суб'єкта теж.

Література

1. Родионов Б.А. Коммуникация как социальное явление / Б.А. Родионов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1984. – 140 с.
2. Соковнин В.М. О природе человеческого общения / В.М. Соковнин. – Фрунзе : Илим, 1973. – 107 с.
3. Брудный А.А. Мир общения / А.А. Брудный, Э.Д. Шакуров. – Фрунзе : Илим, 1977. – 70 с.
4. Демин М.В. Природа деятельности / М.В. Демин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 168 с.
5. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М.С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
6. Швырев В.С. Проблема разработки понятия деятельности как философской категории / В.С. Швырев // Деятельность: теории, методология, проблемы / под ред. И.Т. Касавина. – М. : Политиздат, 1990. – 337 с.
7. Сагатовский В.Н. Категориальный контекст деятельностного подхода / В.Н. Сагатовский // Деятель-

ность: теории, методология, проблемы / под ред. И.Т. Касавина. – М. : Политиздат, 1990. – 337 с.

8. Батищев Г.С. Единство деятельности и общения / Г.С. Батищев // Принципы материалистической диалектики как теории познания. – М. : Наука, 1984. – 210 с.
9. Социология : [учеб. пособ. для студ. вузов]. – Х. : ИМП Рубикон, 1996. – 687 с.
10. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение / Л.П. Буева. – М. : Мысль, 1978. – 215 с.
11. Батищев Г.С. Найти и обрести себя / Г.С. Батищев // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С. 103–109.
12. Ясперс К. Коммуникация / К. Ясперс // Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії / Л.А. Ситниченко. – К. : Наукова думка, 1996. – 112 с.
13. Батищев Г.С. Особенности культуры глубинного общения / Г.С. Батищев // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С. 109–129.

Анотація

Арсентьева Г. О. Порівняльний аналіз комунікації і спілкування. – Стаття.

У статті методом порівняльного аналізу розглянуто феномен спілкування в порівнянні з феноменом комунікація. Знайдено загальні та відмінні ознаки цих феноменів, у результаті чого автор статті доходить висновку, що схожі на перший погляд такі феномени, як спілкування і комунікація, мають абсолютно різний внутрішній зміст і характеристики. Виявлено головний критерій відмінності комунікації і спілкування: різний вид зв'язку між їхніми учасниками: у комунікації – це суб'єкт-об'єктна взаємодія з таким видом корелятивного зв'язку елементів, як субординація, а в спілкуванні – міжсуб'єктна взаємодія зі зв'язком координації між її елементами. З'ясовано відмінні риси цих двох видів зв'язку. Виявлено й інші відмінності між комунікацією та спілкуванням, насамперед різні цілі, способи діяльності і ступінь активності учасників у спілкуванні й комунікації. Також визначено відмінні особливості суб'єктів і об'єктів у комунікації та спілкуванні. Розкрито різні умови й правила протікання комунікації і спілкування, діалогу й обміну монологами.

Ключові слова: спілкування, комунікація, діалог, зв'язок субординації, зв'язок координації.

Аннотация

Арсентьева Г. А. Сравнительный анализ коммуникации и общения. – Статья.

В статье методом сравнительного анализа рассмотрен феномен общения в сравнении с феноменом коммуникации. Найдены общие и отличительные признаки этих феноменов, в результате чего автор статьи приходит к выводу, что похожие на первый взгляд такие феномены, как общение и коммуникация, имеют совершенно разный внутренний смысл и характеристики. Выявлен главный критерий различия коммуникации и общения: разный вид связи между их участниками: в коммуникации – это субъект-объектное взаимодействие с таким видом коррелятивной связи элементов, как субординация, а в общении – межсубъектное взаимодействие со связью координации между его элементами. Представлены отличительные особенности этих двух видов связи. Выявлены также и другие различия между коммуникацией и общением, прежде всего разные цели, способы деятельности и степень активности участников в общении и коммуникации. Также определены отличительные особенности субъектов и объектов в коммуникации и общении. Раскрыты различные условия и правила протекания коммуникации и общения, диалога и обмена монологами.

Ключевые слова: общение, коммуникация, диалог, связь субординации, связь координации

Summary

Arsentjeva G. A. Comparative analysis of communication and intercourse. – Article.

With the help of comparative analysis the article written by Arsentjeva G.A. studies intercourse phenomenon in comparison with communication phenomenon. Common and distinctive features of these phenomena are found. As a result the author of the article makes a conclusion that such similar at first sight phenomena such as intercourse and communication have completely different intrinsic meanings and characteristics. The author of the article reveals the main criterion of communication and intercourse distinction: different type of bonds between their participants. In the communication it is subject and object interaction with such

correlative elements connection as subordination and in the intercourse – intersubjective interaction with coordination connection between its elements. The article represents distinctive features of these connections. Other differences between communication and intercourse are also found. First of all there are different aims, work methods, participants` degrees of activity in the intercourse and communication processes. The article also defines distinctive features of subjects and objects in the communication and intercourse processes. Different conditions and rules of communication and intercourse processes, dialogues and exchange of monologues are expanded.

Key words: intercourse, communication, dialogue, subordination connection, coordination connection.